

Beslægtet hermed er *Heilwig Schomerus'* undersøgelse af forskelle i frugtbarheden hos 670 maskinarbejderægtespar, der opdeles efter deres sociale oprindelse. Her savnes dog en redegørelse for, om de fundne forskelle virkelig afviger signifikant fra hinanden, og det er derfor vanskeligt at se, hvilken værdi der kan tillægges resultaterne.

Blandt de tysksprogede forfattere er *Arthur Imhof* den, der er stærkest påvirket af den nyere franske og engelske forskningstradition. Ud fra en »Ortssippenbuch« fra Heuchelheim mellem Kassel og Frankfurt am Main, hvis kildeværdi ikke er nærmere omtalt, gennemføres en familierestruktion for perioden 1691–1900. Blandt resultaterne er de mest bemærkelsesværdige en midlertidig stærk nedgang i frugtbarheden i årene 1721–50 og et ringe antal fødsler i ægteskabernes ni første måneder før år 1800.

Walter Schaub's bidrag har især interesse ved hans forsøg på at sætte de demografiske begivenheder ind i et videre socialhistorisk perspektiv. Han analyserer indkomst- og boligforhold for købmands-, håndværker- og arbejderfamilier i Oldenburg by i 1743 og 1870 i nær sammenhæng med familiestruktur og social og geografiske rekruttering. Materialet er ret spinkelt, men metoden anviser frugtbare veje for fremtidig forskning.

Bogens sidste bidrag af *Karin Hausen* afviger enmæssigt en del fra de øvrige. Det indledes med en analyse af samtidige forfatters opfattelse af køns karakteristika gennem det 18. og 19. århundrede og er i øvrigt en teoretisk præget fremstilling af kvindens sociale rolle i den samme periode uden empiriske belæg af betydning.

Samlet viser bogen, der tillige er forsynet med en fyldig litteraturliste, en betydelig bredde rent enmæssigt i den tyske familiehistoriske forskning, men mere originale synspunkter finder man ikke hos de omtalte forfattere.

Hans Chr. Johansen

Oliver Thomson: Mass Persuasion in History. An Historical Analysis of the Development of Propaganda Techniques. Edinburgh, Paul Harris Publishing 1977. 142 s.

En række historiske skildringer, der både beskriver og analyserer udviklingen i forskellige former for propagandateknik fra Oldtiden til det 20. årh., fremlægges i denne komprimerede – og mange steder alligevel særdeles reflekterende – fremstilling af *Oliver Thomson*, der er tilknyttet Glasgow universitetets medieforskningsafdeling. Med eksempler fra det romerske kejserrige, pavedømmet, reformations- og revolutionstiden, det 19. årh. og det 20. århundredes fascisme, kommunisme og maoisme fortælles om medier, budskaber og effekter. Fremstillingen er i sin strukturering af stoffet tilstræbt tværvidenskabelig og lige så relevant for den journalist, politolog, sociolog, psykolog eller reklameforsker, der vil tage »omvejen over historien« med, som for faghistorikeren.

Bogen viser fortjenstfuldt, at også demokratiet har sine propagandateknikker, og at det til forskel fra andre samfundssystemer blot giver større adgang for *forskellige* befolkningsgrupper, som – bevidst eller ubevidst – udnytter denne situation til holdningsbearbejdelse ud fra egne normer. Svaret til dem, der – let naivt – foruroliges eller forarges over dette enkle forhold, er ifølge forfatteren alene at bevidstgøre publikum om, at forskellige grupper i samfundet forsøger at manipulere det, og klargøre for publikum, hvorledes, hvornår og hvorfor denne manipulation foregår. Det eneste middel til at undgå diktatur i smag, holdning og politik er at oplyse publikum om de demokratiske samfunds manipulationsmekanismer (thi at denne oplysning kan gives er netop disse samfunds særkende og styrke). Gennem en sådan oplysning kan der opbygges en form for immunitet mod manipulationen. *Oliver Thomsons* bog er et relevant middel i denne forbindelse. Uden for fagfællers kreds er det måske bogens største styrke.

Forsøg på masseovertalelse har fundet sted til alle tider. I enkelte situationer har denne overtalelse tilsyneladende formået på kort tid at frembringe helt nye holdninger, men det generelle billede er dog, at mennesket sjældent har tilladt alt for dybtgående holdningsændringer inden for en enkelt generation. Langt mere betydningsfuld er masseovertalelsen i et egentligt langtidsperspektiv, hvor mere dybtgående holdningsændringer skabes over to eller tre generationer – vel at mærke når *alle* aspekter af uddannelse og medieudbud bringes på *een* formel og skaber nye grundholdninger. Alene via massemediernes lader det sig ikke gøre.

Politologer, sociologer og psykologer har investeret ikke så lidt forskning i at bevise propagandakampagners begrænsede effekt på kort sigt. Men den virkeligt dybtgående holdningsbearbejdelse i forbindelse med emner som f. eks. militarisme, imperialismen og racisme over årtier eller måske ligefrem århundreder sætter efter fremstillingen alligevel sine tydelige og varige spor, i hvert fald når den får mulighed for at gennemtrænge hele samfund. Det bliver da tydeligt, at den farligste form for propaganda er den propaganda, der ikke erkendes som propaganda, måske hverken af publikum eller af de personer, der udfører den komplekse overtalelsesteknik. Da den vel planlagte masseovertalelse med klart definerede mål og en betydelig langtidseffekt vinder stadig mere frem, både i demokratiske og totalitære samfund, er Oliver Thomsons strejftog i, hvad der tilspidset og let uelskværdigt kunne kaldes »samfundskommunikation gennem tiderne«, ikke blot en velvalgt historisk eksempelsamling, men tillige en såre *aktuel* klargøring af langtidslinier i overtalelsesmetoder, vi alle dagligt udsættes for.

Erik Lund

Kazimierz Ślaski: Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych (Polsk-skandinaviske kulturelle forbindelser i tusind år). Engelsk resumé. Instytut Bałtycki w Gdańsku nr. 10. Seria skandynawoznawcza bd. 4. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Ossolineum, 1977. 576 s. 41 ill. 130 złoty (\$ 21.65).

Bogen om de polsk-skandinaviske kulturelle forbindelser består af en mosaik af enkelte oplysninger, samlede gennem en årrække af professor Kazimierz Ślaski ved Det polske videnskabsakademis historiske institut i Poznań. Han opfatter kultur meget vidt, d.v.s. som materiel kultur, vaner, institutioner, retsnormer, ideologi, intellektuelle og litterære kontakter, musik, kunst, sport m.v. Det er nok vanskeligt at få et helhedsbillede frem af de mange spredte træk – ikke mindst fordi kontakterne i perioder var svage eller næppe eksisterende – men takket være gode registre og udførlige henvisninger også til utrykt materiale har man en særdeles brugbar håndbog. At forfatterens ambitioner har været store, skal man ikke laste ham for. Til gengæld vil det sikkert være forholdsvis nemt at finde huller. Her skal blot nævnes to, der er faldet i øjnene. K. E. Jordt-Jørgensens på tysk skrevne disputats fra 1942 om de økumeniske bestræbelser blandt de polske protestanter kunne nok have fortjent en noget mere udførlig omtale end blot at være nævnt med titel i en fodnote. Omtalen af den polske humanist Martin Kromers anonymt udgivne »Sandfærdige historier om hertug Johan [III]s og Katharina Jagiellonicas triste eventyr« (1570) er på tre, rent refererende linier. En nærmere omtale og karakteristik af den lille bog, der er genudgivet flere gange, senest 1974 af Toruń-historikeren Janusz Mallek, havde nok haft sin interesse i denne sammenhæng. Bogen synes nemlig delvis at bygge på førstehåndsberetninger, og et aktstykke på 14 punkter fra striden mellem Erik XIV og Johan, oktober 1568, er vistnok kun kendt i denne overlevering. – Bogen er udsendt i anledning af Det baltiske instituts 50-års jubilæum.

Jørgen Steen Jensen